

Szczepan Świątek

O pogłębione studia regionalne Małopolski w XIX i XX wieku

Czas to piękno. Dzień wczorajszy jest już historią. Żyjemy w czasach refleksji nad złożonymi i skomplikowanymi procesami historycznymi w regionach oraz nad wyzwaniem przyszłości. Sprzyjać temu mogą pogłębione studia regionalne. Badania regionalne mogą pomóc w rozwoju życia samorządowego i dialogu w pluralistycznych społecznościach oraz w wyborze kryteriów wartości. Dzieje lokalne, to poszukiwanie „dróg rozwojowych” z prawem także do błędzenia.

Zadaniem każdej monografii regionalnej powinno być udokumentowanie wkładu regionu w dziedzictwo historyczne i kulturowe Polski oraz związków z innymi krajami. Celem zaś ukazanie wszystkich czynników, które wpływały na rozwój, postęp duchowy i materialny w złożonych procesach historycznych. Kreatywność i motywacje działalności społecznej, życie duchowe, oświata i kultura to główne czynniki rozwojowe.

Opisy generalizujące w historii społecznej muszą być uzupełniane żywą treścią regionalną. Losy historii społecznej zależą od powstania lokalnych i regionalnych zespołów badaczy zainteresowanych tą problematyką. Regionalna historia społeczna okresu PRL coraz szerzej interesuje historyków zagranicznych.

Dotychczasowy dorobek z zakresu metodologii studiów regionalnych Małopolski zachował swoje wartości inspirujące w określaniu dalszych kierunków i studiów regionalnych.

Słabością dotychczasowych badań jest niepełne wykorzystanie źródeł, w tym archiwalnych. Prace nad monografiami powinny być poprzedzone studiami źródłoznawczymi, które pozwalają określić braki i luki dokumentacyjne. Brakuje regionalnych wydawnictw źródłowych oraz pełnej bibliografii. Nie wykorzystuje się informacji źródłowych w zespołach CK Ministerstw przechowywanych w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Uregionalizowane studia nad Galicją można prowadzić na podstawie drukowanych Sprawozdań Stenograficznych Sejmu

Krajowego we Lwowie wydanych wraz z allegatami. W archiwach Wiednia i Lwowa nie dokończono studiów kwerendalnych umożliwiających badania regionalne.

Szersze uwzględnianie w studiach regionalnych przemian pokoleniowych, ich wpływ na zachowanie i wyobrażanie różnych środowisk społecznych, może przyczynić się do zmniejszenia wad poznania historycznego, umożliwi bowiem wczucie się w klimaty społeczne minionych epok i okresów oraz określa granice i stopień unowocześnień społeczeństwa.

Studia regionalne oraz opracowania monograficzne ułatwiają szersze wprowadzenie regionalizmu do procesu nauczania i wychowania do „klas dziedzictwa kulturowego” w szkołach średnich, które zasługują na szersze spopularyzowanie. Pożądane są studia nad percepcją dziejów lokalnych w świadomości pokoleniowej mieszkańców. Rozwijają one nauki pomocnicze historii, np. z zakresu geografii historycznej, genealogii, heraldyki, miernictwa. Ułatwiają sporządzenie syntez dziejów narodowych.

Układ przestrzenny, architektura i cmentarze w krajobrazie kulturowym to wciąż niedoceniane źródła historyczne. Cmentarze są źródłem historycznym i świadectwem kultury miejscowego społeczeństwa, zasługujące na pełne monograficzne rozpracowanie w układach regionalnych. Dokumentują także pluralizm i kondycje ekonomiczne przydatne w biografistyce regionalnej, określają „upodobania kulturowe” lokalnej społeczności wyrażającej się w preferowanych typach pomników i grobowców, w tym nietypowych. Przebadane zostały cmentarze wojenne oraz częściowo wyznaniowe.

Architekturę lokalną należy wiązać z historią społeczną mieszkańców, z upodobaniami kulturowymi mieszkańców domów i samych właścicieli, nie tylko projektantów i budowniczych. Materiały do dziejów miejscowości i regionów są przechowywane w różnych zespołach archiwalnych, muzealnych i bibliotecznych, także w zbiorach prywatnych. Jedynie krytyczne i pełne wykorzystanie wszystkich źródeł, w tym fotografii i niedocenianej filmowej do okresu międzywojennego, okupacji i PRL, pozwala na zrealizowanie zadań i celów regionalnych. Dzieje każdego domu lub kamienicy to symbioza murów i ludzi oraz otoczenia kulturowego. Preferencjami wydawniczymi należy objąć obszary „kontemplacji kulturowej” oraz „genius loci”. Zadaniem regionalnych studiów nad lokalną architekturą powinno być ustalenie, dla czego budowano tak, a nie inaczej.

W ramach poprzedzających studiów źródłoznawczych można określić braki i luki dokumentacyjne, które należy jeszcze uzupełnić źródłami zastępczymi, np. relacjami i wspomnieniami „osób historycznych”, które wpływały na regionalny proces historyczny.

Historycy–regionaliści pozostają pod silną presją kryteriów upływającego czasu. Relacje, wspomnienia i pamiętniki wymagają krytycznej analizy, silne są bowiem tendencje „do dowartościowania” swojej działalności, zwłaszcza „osób historycznych”, które wpływały i kształtowały regionalny proces historyczny.

Wielkość archiwów domowych lub rodzinnych zależy od ilości ról społecznych oraz upodobań kulturowych. Są one cennym źródłem do tradycji pokoleniowej oraz

historii społecznej, uzupełniają pod względem motywacyjnym lub kreatywnym źródła w archiwach lub innych ośrodkach dokumentacyjnych, przydatne w biografistyce regionalnej.

Potrzeby badawcze związane z historią społeczną przemawiają za gromadzeniem w ośrodkach dokumentacyjnych w okresach rocznych całości gromadzonej dokumentacji, także o wartości czasowej, od wylosowanych osób (i za ich zgodą), z uwzględnieniem zróżnicowania społecznego i zawodowego w regionach, po uprzednich uregulowaniach prawnych i finansowych.

Dalszy postęp w studiach regionalnych zależy od opracowania i wydania pełnych bibliografii regionalnych, od badań nad prasą lokalną i zakładową, (monografie historyczno-prasoznawcze), z uwzględnieniem także cenzury, a zwłaszcza od wydawnictw źródłowych.

Istnieje zapotrzebowanie na pełne wydawnictwa źródłowe podziałów administracyjnych XIX i XX wieku (w tym specjalnych). Preferencjami wydawniczymi należy objąć te decyzje i „motywacje” podziałów, które przechodziły przez wszystkie szczeble zarządzania, od lokalnych (gromada – gmina – powiat – województwo) do centralnych (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych), dołączeniem opinii władz politycznych. Słabo przebadane są „motywacje” podziałów specjalnych. Studia nad pieczęciami wsi małopolskich XIX i XX wieku są realizowane. Brak studiów nad pieczęciami parafii małopolskich.

Analizując bibliografie oraz wydawnictwa regionalne dostrzegam następujące zagadnienia, które są jeszcze pomijane w badaniach regionalnych.

Regionalna geografia historyczna, w powiązaniu z przemianami w krajobrazie i ochroną środowiska, z wykorzystaniem wszystkich materiałów kartograficznych i geodezyjnych oraz planowania przestrzennego (dokumentacja jeszcze rozproszona) i opisowej w zespołach archiwalnych. Rozwijana architektura krajobrazu powinna opierać się na ustaleniach geografii historycznej. Do zakresu badawczego geografii historycznej wchodzi zagadnienia rekultywacji i rewitalizacji terenów, w tym poprzemysłowych.

Brak studiów nad kondycją ekonomiczną regionów, która kształtuje także życie codzienne i upodobania kulturowe zróżnicowanej społeczności lokalnej. Zakres badań obejmuje regionalny rynek kredytowy z udziałem banków, kas oszczędności i spółdzielczości kredytowej, lokalne firmy przemysłowe i handlowe (ich stopień partycypacji w rozwój regionalny), kondycje zakładów komunalnych, ceny usług (rola targów i jarmarków) oraz dochody poszczególnych grup społecznych w poszczególnych okresach historycznych, w tym mniejszości narodowych. Studia nad kondycją ekonomiczną firm przemysłowych pozwalają uściślić dawne badania nad zatargami zbiorowymi. Pożądane są słowniki historyczne firm działających w regionie z szerszym omówieniem tych, które kształtowały lokalną konsumpcję społeczną i kulturę.

Dotychczasowe studia nad ziemiaństwem małopolskim eksponują ich rolę społeczno-kulturową oraz patriotyczną (m.in. w biografistyce), często w oderwaniu od zróżnicowanej kondycji ekonomicznej, z wykazaniem udziału w lokalnych rynkach

kredytowych. Realizowane są studia nad losami ziemian w okresie okupacji hitlerowskiej i PRL-u.

Pasjonujące jest poszukiwanie gospodarczych „dróg rozwojowych” w polityce lokalnej.

Z przyczyn politycznych, do niedawna pomijane były w monografiach dzieje parafii i kościołów. Zaległości są obecnie nadrabiane. Życie duchowe jest czynnikiem rozwojowym. W badaniach powinna być szerzej omawiana kancelaria parafialna, struktura społeczna duchowieństwa (z notkami biograficznymi „osób historycznych”), kondycja ekonomiczna z wykazaniem udziału w lokalnych organizacjach gospodarczych do 1939 r., a zwłaszcza rola społeczno-kulturowa i udział w życiu duchowym lokalnej społeczności. Kościoły powinny być ukazywane w krajobrazie kulturowym. Pożądane jest ukierunkowanie badań nad parafiami i kościołami, które funkcjonowały w zróżnicowanym środowisku społecznym, politycznym i kulturowym oraz narodowościowym także na terenach „przyobozowych” w latach okupacji.

W badaniach regionalnych brak pełnych studiów nad przemianami demograficznymi, które można prowadzić na podstawie ksiąg metrykalnych i akt Urzędów Stanu Cywilnego.

Przedstawiając fakty i wydarzenia oraz procesy zachodzące w regionach, zbyt słabo dokumentowane są formy pokoleniowej kreatywności lokalnej społeczności oraz czynniki i mierniki rozwoju społecznego, kulturowego i ekonomicznego.

Nie docenia się „biologicznego wymiaru” dziejów lokalnej społeczności. Omawiany jest rozwój lokalnej służby zdrowia i jej działalność, bez stopnia zdrowotności, oddziaływanie przemysłu i ochrony środowiska.

Brak studiów nad regionalną kulturą prawną, z uwzględnieniem przestępczości i patologii. Regionaliści często idealizują miejscowe społeczeństwo. Społeczność lokalna to nie tylko sami „aniołowie”. Problematyka ta jest pomijana ze względów prestiżowych oraz z uwagi na sponsorów lokalnych wydawnictw. Wymienia się instytucje wymiaru sprawiedliwości, bez analizy samych akt spraw sądowych. Brakuje pogłębionych studiów nad tymi miejscowościami, które w przeszłości (do 1950 r.) były siedzibami władz sądowych i notariuszy.

W studiach regionalnych należy eksponować dzieje lokalnej techniki, w rozumieniu nowatorstwa i odkrywczości oraz stopnia ich rozpowszechnienia i wpływu na lokalne „życie codzienne” i kulturę materialną. Realne są jeszcze możliwości udokumentowania „pierwszych przypadków” wprowadzania nowych środków technicznych, w tym kulturowych, np. pierwszych telewizorów w środowiskach wiejskich.

Uzupełniających badań wymagają dzieje społeczności lokalnej, z uwzględnieniem mniejszości narodowych oraz elit polityczno-administracyjnych i kulturowych, czynniki kształtujące region, rola tradycji w regionalnych procesach historycznych, pluralizm społeczno-gospodarczy, polityczny i kulturowy w powiązaniu z „geografią polityczną”, formy uczestnictwa w kulturze i oświacie, udział różnych podmiotów gospodarczych w procesach rozwojowych oraz nad samym okresem okupacji hitlerowskiej.

Studia nad regionalną „geografią polityczną” omawiają partie i stronnictwa polityczne, ich programy i wyniki wyborów, brakuje analiz nad przepływem elektoratu. Szerzej powinna być omawiana także rola społeczno-kulturowa stowarzyszeń lokalnych.

W badaniach nad okresem okupacji hitlerowskiej potrzebne są szersze studia nad funkcjonowaniem polskiej i niemieckiej administracji oraz nad złożonym ruchem oporu.

W publikacjach o szkołach dostrzegam braki w badaniach nad architekturą dawnych i współczesnych szkół w otoczeniu kulturowym, zmieniającym się życiem codziennym szkoły, nauczycielstwem, jakością i poziomem nauczania, wychowania oraz losami absolwentów. Pożądane jest zbadanie stopnia wprowadzenia regionalizmu w program nauczania i wychowania. Studiami nad losami absolwentów powinny się interesować istniejące stowarzyszenia absolwentów.

Obok rozbudowanych i krytycznych studiów źródłowych nad dziejami regionalizmu okresu PRL, w szerszy zakres powinny one obejmować stopień represyjności, zakres oporu społecznego z równoczesnym badaniem stopnia kreatywności, zwłaszcza oddolnej, uwarunkowania „klasowe” w polityce regionalnej i lokalnej oraz nad złożonym „życiem codziennym” z uwzględnieniem ról społecznych (rodzina, praca i upodobania kulturowe).

Preferencjami badawczymi należy objąć te miejscowości, które były i są ośrodkami administracyjnymi oraz centrami lokalnego życia społeczno-politycznego, gospodarczego oraz kulturowego. Inne miejscowości w tych regionach funkcjonowały w ukształtowanych strukturach przestrzennych tegoż centrum w ramach rynku lokalnego. Pożądane są monografie miejscowości „wzorcowych” (miast i wsi), które miały oddziaływać na pozostałe miejscowości.

Dzieje lokalne to nie tylko sukcesy i osiągnięcia, ale także historie zatraczonych szans i możliwości w przeszłości. Przyczyny były zróżnicowane i złożone. Tej problematyki także nie można pomijać w studiach regionalnych.

Postęp w studiach regionalnych zależy od ukończonych opracowań wydawnictw źródłowych w układach regionalnych, informatorów i przewodników po zespołach oraz zbiorach różnej proweniencji.

